

Profesor Stanisław Józef Thugutt – arystokrata nauki

Jerzy B. Miecznik¹

Professor Stanisław Józef Thugutt – the Polish aristocrat of science. Prz. Geol, 61: 113–116.

A b s t r a c t. A mineralogist and experimenter. He conducted studies on the chemical constitution of aluminosilicates, especially of the feldspathoid and zeolite groups. The field of his research also included microchemical methods of identification of minerals and the role of water in the formation of minerals, including hydrothermal origin of minerals. Stanisław Józef Thugutt was involved in defense of independent status of scientific research. In 1903, he created his own mineralogical laboratory and headed it until the beginning of World War II. He was awarded the distinction of Warsaw University Professor and appointed to the post of the Rector of the university. He was active in science for over 70 years. Stanisław Józef Thugutt was a cousin of Stanisław August Thugutt, the well-known politician of the interwar period.

Keywords: chemical mineralogy, zeolites, feldspathoids, microchemical methods, identification of minerals, role of water in mineralogenesis

Profesor Stanisław Józef Thugutt był uczonym światowego formatu, jego badania w dziedzinie mineralogii chemicznej prowadzone z wielką docieklivością, przenikliwością i intuicją miały rzeczywisty wpływ na kształtowanie się wiedzy o skorupie ziemskiej. Szczególnie poważne i ogólnie uznane są jego dokonania w zakresie konstytucji chemicznej glinokrzemianów, zwłaszcza zeolitów i skałeniowców oraz mikrochemicznych metod oznaczania minerałów. Wiele uwagi poświęcał studiom nad rozpuszczalnością minerałów w wodzie oraz roli zawiesin i roztworów koloidalnych dla ich krystalizacji, a także badaniom nad powstawaniem minerałów na drodze hydrotermalnej. Według profesora Andrzeja Maneckiego Stanisław Thugutt należy, obok Domeyki, Morozewicza i Jana Kubisa, do najczęściej cytowanych polskich autorów w podręcznikach i encyklopediach minerałów na całym świecie (Wójcik, 2004). Odznaczał się ogromną skromnością, uczciwością i wynikającą z niej bezkompromisowością w poglądach, a jednocześnie życzliwością wobec ludzi. Wielokrotnie wspomniany był jako człowiek o bardzo wysokiej kulturze osobistej i elegancji w obejściu (Gaweł, 1957; Maślankiewicz, 1957; Kołaczowska, 1958; Łaszkiwicz, 1958, 1971, 1974; Małkowski, 1958).

Rodzina Thuguttów pochodziła z Austrii, w Polsce znalazła się w XVIII wieku, niektórzy jej członkowie uzyskali w nowej ojczyźnie szlachectwo, inni zaś weszli do stanu mieszczańskiego.

Stanisław Józef Thugutt (ryc. 1) urodził się 12 maja 1862 roku w Kaliszu jako syn Stanisława, właściciela apteki w Warszawie, i Ludwiki z Rydeckich. Był stryjecznym bratem działacza ludowego i niepodległościowego, znanego polityka dwudziestolecia międzywojennego Stanisława Augusta Thugutta (1873–1941). W wieku 7 lat został osierocony przez ojca, bardzo staranne wychowanie zawdzięczał zatem przede wszystkim matce.

Ukończył ośmioklasowe gimnazjum filologiczne w Warszawie, a następnie wstąpił na wydział matematyczno-

-przyrodniczy Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego. Jego zainteresowania w owym czasie skupiały się na chemii rolnej i nie znajdując w Warszawie mistrzów, którzy mogliby go w tym kierunku poprowadzić, po pierwszym semestrze przeniósł się na Uniwersytet w Dorpacie (obecnie Tartu, Estonia). Już w czasach gimnazjalnych Stanisław Thugutt zawarł długoletnią przyjaźń z późniejszym profesorem Uniwersytetu Warszawskiego, sławnym rosyjskim krystalografem Jerzym Wulfem (Łaszkiwicz, 1958). W Dorpacie odbył studia chemiczne, uzyskując w roku 1887 stopień naukowy kandydata chemii na podstawie pracy z zakresu chemii organicznej, pt. „O nowym drugim alkaloidzie Lobeliae inflatae”, w roku 1892 – stopień magistra chemii na podstawie rozprawy pt. „Studia mineralogiczno-chemiczne”, a dwa lata później doktora chemii za rozprawę „O chemicznej budowie niektórych glinokrzemianów”. Jego mistrzem był profesor Johann Lemberg, który prowadził doświadczenia nad rozkładem minerałów pod działaniem wody i roztworów wodnych. Zainteresowania Thugutta procesami glebotwórczymi stopniowo popychały go w kierunku mineralogii chemicznej i dość szybko stał się kontynuatorem badań rozpoczętych przez Gustava Bischofa i rozwijanych przez Lemberga, których celem było określenie roli wody w powstawaniu minerałów (Łaszkiwicz, 1958).

W latach 1893–1894 pracował jako asystent w Zakładzie Mineralogicznym Uniwersytetu Dorpackiego, jednocześnie otrzymując nominację na docenta prywatnego chemii rolnej wraz z tytułem Radcy Tytułarnego (Thugutt, 1948). Do stanowiska docenta nie było wówczas przywiązane żadne uposażenie, a pracownik musiał urządzić na swój koszt. Jako powód opuszczenia uczelni podał w odrębnym napisanej autobiografii reorganizację Uniwersytetu Dorpackiego na Uniwersytet Jurjewski (Thugutt, 1948), czyli jej rusyfikację.

W roku 1896 Stanisław Thugutt kupił majątek ziemski Sieradzice w powiecie pińczowskim na Kielecczyźnie i

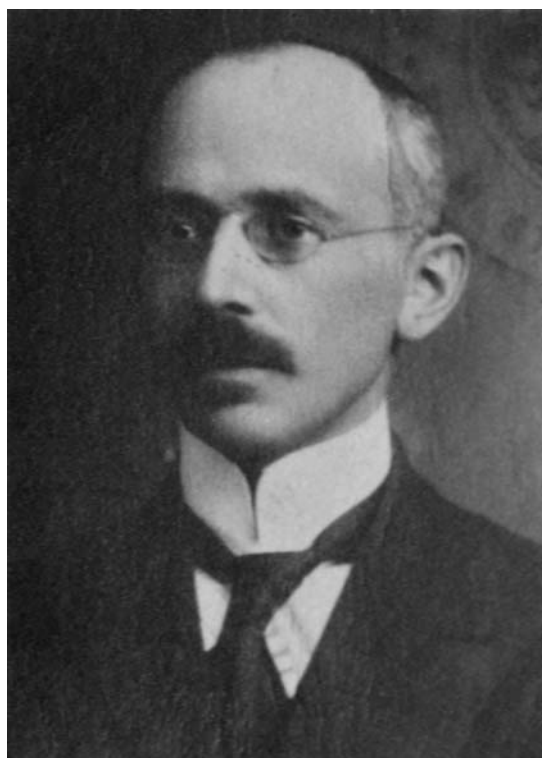
¹Państwowy Instytut Geologiczny – Państwowy Instytut Badawczy, ul. Rakowiecka 4, 00-975 Warszawa; jerzy.miecznik@pgi.gov.pl.

zajął się gospodarstwem rolnym, nie rezygnując całkowicie z działalności naukowej, o czym mogą świadczyć publikowane artykuły (Maślankiewicz, 1957). W 1902 roku ożenił się z Lucyną Cywińską, córką właścicieli sąsiednich Nagorzan i został sędzią pokoju w Kazimierzy Wielkiej. Jednak już w następnym roku przeniósł się do Warszawy, by organizować prywatną pracownię mineralogiczno-chemiczną i rozpocząć trwający do wybuchu I wojny światowej okres wyjątkowej, niezwykle owocnej aktywności naukowej (Maślankiewicz, 1957). W roku 1908 pracownia weszła w strukturę utworzonego Towarzystwa Naukowego Warszawskiego z Thuguttem jako kierownikiem (ryc. 2). Z chwilą przejścia na emeryturę pracownię ofiarował TNW.

Zagadnieniami konstytucji chemicznej glinokrzemianów profesor Thugutt zajął się, zanim rozwinęły się badania rentgenograficzne. Zaczął od skaleniowców, minerałów skałotwórczych najbardziej podatnych na działanie czynników chemicznych. Poddawał je działaniu rozcieńczonych roztworów w autoklawie w nieznacznie podwyższonej temperaturze, starając się zachować warunki zbliżone do naturalnych. Badał produkty przemian i możliwości powrotu do substancji wyjściowej. Podjął także eksperymenty w warunkach odpowiadających procesom hydrotermalnym. Podczas swoich badań Thugutt stwierdził grupy atomów o wielkiej trwałości, które określił przez analogię do chemii organicznej jako rodniki i w nich dostrzegł klucz do wyjaśnienia natury chemicznej krzemianów. Prowadząc badania mikrochemiczne zeolitów, odkrył nowe minerały, jak epinatrolit, epidesmin, a jednocześnie stwierdził, że niektóre substancje mineralne uważane za minerały stanowią tylko mieszaniny minerałów. Prace te przyczyniły się do usystematyzowania zeolitów, a jednocześnie pozwoliły określić, które ze skaleni lub skaleniowców są dla nich minerałami macierzystymi (Łaszkiwicz, 1958, 1974).

Pomimo swojej szczupłości polskie kadry naukowe przełomu XIX i XX wieku miały w szeregach uczonych klasy światowej, którzy uczestniczyli w wytyczaniu kierunków rozwoju nauki.

Stanisław Małkowski (1952) wspomina naukową dyskusję wywołaną opublikowaniem rozprawy profesora Józefa Morozewicza pt. „O składzie chemicznym nefelinu” (1907), w której uczestniczyły ówczesne tuzy mineralogii na obu półkulach. Pisząc w największym skrócie Morozewicz próbował wykazać, że rozbieżności w składzie chemicznym nefelinu można wyjaśnić istnieniem dwóch szeregów nefelinowych: normalnego i zasadowego. Teza nie została przyjęta, wysunięto jednocześnie przypuszczenia, że nefeliny mogą być mieszaninami izomorficznymi, odpowiadającymi różnym krzemianom, bądź roztworami stałymi krzemionki względnie kwaśnych glinokrzemianów w glinodwukrzemianie potasowo-sodowym. Profesor Thugutt poddał krytyce te przypuszczenia, dowodząc brak dostatecznych podstaw do ich przyjęcia, a wskazując słabsze strony wyводу Morozewicza nie ukrywał uznania dla maestrii jego pracy. W zakończeniu relacji z dyskusji profesor Małkowski konkluduje: „Obie wymienione tu polskie rozprawy o nefelinie opracowane po mistrzowsku stanowią dowód najwyższego poziomu, jaki osiągnęła mineralogia polska w okresie poprzedzającym I Wojnę Światową. Spór naukowy, dotyczący nefelinu, dowiódł, że najgłębiej zdołali sięgnąć w istotę

Ryc. 1. Stanisław Thugutt. Ze zbiorów Muzeum Ziemi PAN w Warszawie

zagadnienia i najdalej posunąć jego znajomość uczeni polscy”.

W działalności naukowej Stanisława Thugutta trudno się dopatrzeć motywów materialnych. Profesor Łaszkiwicz (1971) zwrócił uwagę, że: „Nawet w początkach bieżącego wieku [XX, przyp. JBM] do rzadkości należeli uczeni, którzy, jak prof. Thugutt, pierwszą pensję otrzymali dopiero po powołaniu na katedrę uniwersytecką [1915 r., przyp. JBM]”. I dodał: „Gdyby podsumować nakłady prof. Thugutta na uprawianie działalności naukowej, zapewne przewyższyłyby wszystkie korzyści materialne uzyskane z uposażenia służbowego”. Niezależność materialna Stanisława Thugutta ułatwiała realizowanie wyznawanej przez niego idei niezależności nauki. Należy wszakże dodać, że krezusem nie był i żył skromnie. Majątek Sieradzice sprzedał w 1906 roku, źródłem utrzymania stał się dochód z Nagorzan, które odziedziczyła żona i procent od kapitału ulokowanego w listach zastawnych Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego (Thugutt, 1988). Profesor Małkowski (1958) we wspomnieniu pośmiertnym Stanisława Thugutta przytoczył fragment streszczenia jego przemówienia na I zjeździe polskim poświęconym organizacji i rozwojowi nauki w 1920 roku: „Profesor Thugutt, rektor Uniwersytetu Warszawskiego, nie godzi się na projektowanie wiązania instytutów badawczo-naukowych z uniwersytetami; widzi tu dwa niebezpieczeństwa: uzależnienie nauki od wpływów rządu, z konieczności chwilowych, gdyż rząd zmienia się zbyt często; dalej uzależnianie nauki od uniwersytetów, w których koncentrują się tzw. autorytety naukowe. Z tego względu takie warsztaty pracy naukowej, jakie istnieją np. w Towarzystwie Naukowym Warszawskim, powinny korzystać z wolności zupełnej... Nie powinny podlegać innej kontroli, prócz kontroli nauki wszechświatowej” (Nauka Polska, T. III, 1920, s.108).

Ryc. 2. Doroczne zebranie Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, listopad 1930. Prezydium zebrania, od prawej profesorowie: Stanisław Thugutt, Edward Loth, NN, NN, Leon Kryński, Kazimierz Bassalik, Bolesław Hryniewiecki, Wiktor Lampe. Ze zbiorów Narodowego Archiwum Cyfrowego

Może był to jeden z powodów trzykrotnej odmowy (w latach 1902, 1907 i 1912) objęcia katedry gleboznawstwa i chemii rolnej w Uniwersytecie Jagiellońskim (Thugutt, 1948). Choć nie odmówił potem Wydziałowi Oświecenia przy Radzie Regencyjnej podjęcia wykładów mineralogii na nowo tworzonego Uniwersytecie Warszawskim w roku 1915, nie uchylił się także od wybrania go na prorektora UW w roku 1918 i rektora na rok akademicki 1919–1920. W roku 1918 przyjął nominację na profesora zwyczajnego mineralogii i petrografii i kierownika Zakładu Mineralogicznego UW, a w roku 1919 na profesora Politechniki Warszawskiej. Ale pewnie decydowały tu inne racje, patriotyczne, były to przecież wyjątkowe czasy.

Wielka prawość charakteru i autorytet naukowy profesora Thugutta sprawiły, że został powołany przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego na stanowisko prezesa Komisji Weryfikacyjnej dla Profesorów Szkół Wyższych oraz członka Rady Muzealnej. Może warto wspomnieć, że jednocześnie jego koledzy profesorowie z Uniwersytetu Warszawskiego w dowód zaufania wybrali go na prezesa Stowarzyszenia Samopomocy Mieszkaniowej Profesorów UW.

Profesor Thugutt był uczonym kameralnym, pracował przeważnie sam, co widać najlepiej w bibliografii jego publikacji naukowych, rzadko przygotowywanych z innymi autorami. Zawiera ona 117 oryginalnych prac i arty-

kułów, które wyróżniają się bardzo wysokim poziomem naukowym, zarówno z powodu finezji metod badawczych, wnikliwości interpretacji wyników analiz i eksperymentów, jak i dociekliwości myśli badawczej (Maślankiewicz, 1957)².

W związku z tym nawet prace prezentujące poglądy, które utraciły aktualność, zachowują swoje znaczenie historyczne jako ważne etapy rozwoju myśli naukowej w światowej mineralogii. Profesor Thugutt nie pisał podręczników i tylko dwukrotnie uczestniczył w opracowaniach zbiorowych, a mianowicie w wielotomowym dziele „Handbuch der Mineralchemie” pod redakcją C. Doeltera (1915) i w „Poradniku dla samouków” (1925), do którego przygotował artykuł o mineralogii chemicznej. Był natomiast założycielem w roku 1925 i wieloletnim redaktorem czasopisma „Archiwum Mineralogiczne”, które prezentowało polski dorobek naukowy w dziedzinie mineralogii. Niestety, to zasłużone pismo nie ukazuje się od 2003 roku. Innym sposobem przedstawiania osiągnięć naszej mineralogii za granicą było referowanie przez profesora Thugutta w latach 1935–1939 polskich prac w specjalnym czasopiśmie referatowym o światowym zasięgu „Neues Jahrbuch für Mineralogie” (łącznie 56 pozycji). Jednocześnie Stanisław Thugutt publikował w polskich periodykach naukowych swoje recenzje zagranicznych rozpraw i artykułów, a w okresie utrudnionych kontaktów z nauką światową, bezpo-

²Bibliografię K. Maślankiewicza należałoby uzupełnić dwiema publikacjami: „Kalifikacja skał ogniwych krakowskich w świetle nowych dochodzeń” (Arch. Miner., t. XIX, z. 1: 137–138, 1955) oraz „Chemical research on the structure of certain aluminosilicates in the light of roentgenographic investigations” (Arch. Miner., t. XIX, z. 2: 145–151, 1956).

Ryc. 3. Stanisław Thugutt, grudzień 1952. Ze zbiorów Muzeum Ziemi PAN w Warszawie

średnio po II wojnie światowej, był autorem referatów sprawozdawczych z badań prowadzonych w różnych krajach, które wzbogacał własnymi poglądami na poruszane tematy (Maślankiewicz, 1957).

W okresie międzywojennym Stanisław Thugutt jako nauczyciel akademicki musiał dzielić czas na pracę na Uniwersytecie i w swojej pracowni. Miał kilku współpracowników naukowych, pod jego kierownictwem wyrastali późniejsi profesorowie i kierownicy katedr: Maria Kołaczowska, Antoni Łaskiewicz, Antoni Morawiecki. Obok artykułów z zakresu mineralogii eksperymentalnej ogłosił także interesujące prace o charakterze teoretycznym: „O pochodzeniu skałeni utworów pegmatytowych” (1925) oraz „O pochodzeniu diamentów” (1925), w których przedstawił swoje poglądy na temat możliwości hydrotermalnego pochodzenia pegmatytów i diamentów. Poglądy te i w ogóle jego duże zainteresowanie rolą wody w procesach tworzenia się minerałów pozwalają widzieć w nim, w pewnym sensie, kontynuatora idei neptunistów. Przechodząc na emeryturę w roku 1935 otrzymał godność profesora honorowego Uniwersytetu Warszawskiego, wcześniej (1929) uzyskał tytuł doktora *honoris causa* Uniwersytetu w Dorpacie (Tartu).

Lata II wojny światowej spędził z rodziną w majątku w Nagorzanach, aktywnie popierając miejscowy ruch oporu. Jego syn Bohdan, inżynier rolnik, od 1931 roku prowadzący majątek, był oficerem Armii Krajowej, a córka Wanda, także absolwentka Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, sanitariuszką. W majątku Nago-

rzany znalazł schronienie zestrzelony lotnik RAF, spadochroniarz cichociemny, żołnierz AK, poszukiwana przez gestapo Żydówka, wysiedleńcy z Wielkopolski, wygnańcy warszawscy po powstaniu, wśród nich profesor Łaskiewicz.

Na początku roku 1945 profesor Thugutt i jego dzieci zostali uwięzieni przez NKWD. Interwencje krakowskiego świata nauki odniosły skutek i profesor wkrótce został uwolniony (Łaskiewicz, 1971). Wandę i Bohdana Thuguttów wywieziono w głąb ZSRS, ona wkrótce zmarła, zaś on po utracie nogi przy naprawie górskiej drogi na Kaukazie został w roku 1948 odesłany do Polski, gdzie jeszcze blisko cztery lata był więziony w związku ze swoją działalnością w AK (Thugutt, 1999).

Wobec zniszczenia Warszawy Stanisław Thugutt zamieszkał z żoną w Krakowie. Podjął badania w użyczonym mu pomieszczeniu w Zakładzie Mineralogii Uniwersytetu Jagiellońskiego. W maju 1948 roku, gdy zbliżał się do „dziewięćdziesiątki”, Wydział Odbudowy Nauki przy Radzie Ministrów powierzył mu zorganizowanie pracowni ultramikroskopowej dla badań nad genezą minerałów (Maślankiewicz, 1957). Aktywność naukową zachował niemal do ostatnich dni życia (ryc. 3).

Zmarł 27 grudnia 1956 roku, w wieku 94 lat, mając za sobą 70 lat niezwyklej przygody naukowej, która mogłaby się nigdy nie kończyć.

Profesor Stanisław Thugutt został pochowany na Cmentarzu Rakowickim w Krakowie (kwatery Q, rząd 5, grób 48).

LITERATURA

- GAWĘŁ A. 1957 – Stanisław Józef Thugutt. *Prz. Geol.*, 5 (1): 47–48.
- KOŁACZKOWSKA M. 1958 – Kryteria hydrotermalnego pochodzenia minerałów w ujęciu S.J. Thugutta. *Rocz. Pol. Tow. Geol.*, XXVIII (1–4): 17–24.
- ŁASZKIEWICZ A. 1958 – Stanisław Józef Thugutt (12.V.1862–27.XII.1956). *Rocz. Pol. Tow. Geol.*, XXVII (1–4): 5–10.
- ŁASZKIEWICZ A. 1971 – Stanisław Józef Thugutt (1862–1956). *Rocz. Pol. Tow. Geol.*, XLI (1): 68–71.
- ŁASZKIEWICZ A. 1974 – Memorial of Stanisław Józef Thugutt (1862–1956). *Mineralogia Polonica*, 5: 89–93.
- MAŁKOWSKI S. 1952 – Józef Morozewicz – w dziesięciolecie zgonu 1941–1951. *Wiadomości Muzeum Ziemi*, 6 (1): 1–56.
- MAŁKOWSKI S. 1958 – Wspomnienie asystenta o Profesorze S.J. Thugucie. *Rocz. Pol. Tow. Geol.*, XXVII (1–4): 11–16.
- MAŚLANKIEWICZ K. 1957 – Profesor Stanisław Józef Thugutt, jego życie i działalność naukowa. *Arch. Mineral.*, XX (1–2): 5–60.
- MOROZEWICZ J. 1907 – O składzie chemicznym nefelinu. *Rozpr. Akad. Umiejętności*, seria III, t. VII, dział B: 369–415.
- THUGUTT B. 1988 – Majątek Nagorzany. [W:] Leskiewiczowa J. (red.) *Ziemiaństwo polskie 1920–1945*. Instytut Historii PAN. PWN, Warszawa, s. 368.
- THUGUTT B. 1999 – Wspomnienia. Tak było... Sybiracy. Różne losy zesłańców. T. 5. Wyd. Związek Sybiraków w Krakowie, s. 160.
- THUGUTT S. 1913 – O wzorach konstytucyjnych nefelinu. *Spr. Tow. Nauk. Warsz.*, 6: 849–862.
- THUGUTT S. 1948 – Życiorys napisany w Krakowie 27 sierpnia 1948 r. *Arch. Muzeum Ziemi PAN w Warszawie* (rękopis).
- WÓJCIK Z. 2004 – Józef Morozewicz, uczonec i współorganizator Akademii Górniczej w Krakowie. *Stow. Wychowanków AGH im. S.Staszica*, Kraków, s. 236.

Praca wpłynęła do redakcji 21.10.2012 r.

Po recenzji akceptowano do druku 29.11.2012 r.